

РЕЗЮМЕ

Е. Л. Ткаченко. Деятельность кафедры как базового структурного подразделения высшего учебного педагогического учреждения по сохранению здоровья.

В представленной статье определены и теоретически обоснованы основные направления осуществления сохраняющей здоровье деятельности кафедрой высшего учебного педагогического учреждения; раскрыта роль и значение научной лаборатории кафедры в сохранении здоровья.

Ключевые слова: кафедра высшего учебного педагогического учреждения, сохранение здоровья, здоровьесберегающая деятельность в учебных учреждениях.

SUMMARY

Y. Tkachenko. The Chair health-care activity as the basic structural subdivision of the higher pedagogical institution.

In the given article the basic tendencies of the Chair health-care activities of the higher pedagogical institution are defined and theoretically grounded. The role and meaning of scientific laboratory of the Chair in health-care are revealed.

Key words: chair of the higher pedagogical institution, health-care, health-care activities in educational institutions.

УДК 371.135:159.923.2–057.87

М. Є. Троїцька

Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,

М. В. Борцова

Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ УЧНІВ

У статті проаналізовано проблему впливу Я-концепції педагога на розвиток особистості учня; визначено поняття «професійної педагогічної самосвідомості» учителя як одного з показників психологічного здоров'я, охарактеризовано її компоненти; розкрито складові Я-концепції педагога та їх значення у формуванні позитивної Я-концепції школяра.

Ключові слова: професійна педагогічна самосвідомість, психологічне здоров'я, Я-концепція, самооцінка, рефлексія.

Постановка проблеми. Глобальні перетворення, які відбуваються в усіх сферах соціального і духовного життя, гостро ставлять питання забезпечення психологічного здоров'я педагогів та учнів. Від учителя залежить перетворення свідомості покоління, що зростає. Він своїми діями, оцінками, світорозумінням відкриває для учнів існування соціального, духовного життя, можливості людини, її властивості і якості, особливості стосунків. У цей же час будь-якими учителя своїми діями з

відношення до учнів вивляє себе як особистість, відбиваючи свою Я-концепцію. Від змістовних характеристик концепцій життя та Я-концепції вчителя залежать його можливості в наданні допомоги учням, які прагнуть до самовизначення, духовного зростання.

Життєва функція самосвідомості – не просто надати людині достовірні відомості про себе, а допомогти їй виробити позитивну Я-концепцію. Вона необхідна їй для реалізації своїх можливостей, розкриття своєї індивідуальності. Поведінка особистості завжди так чи інакше поєднується з його уявленнями про себе (образ «Я») і з тим, яким він хотів би бути. Вивчення властивостей самосвідомості адекватності самооцінок, структури і функцій образу «Я» представляє не тільки теоретичний, але й практичний інтерес у зв'язку з формуванням життєвої позиції особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Одним із показників психологічного здоров'я є рівень розвитку самосвідомості особистості. Теоретичному обґрунтуванню проблеми самосвідомості присвячено чимало досліджень у вітчизняній психології. Ці дослідження сконцентровані в основному навколо двох груп питань. У роботах Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, П. Р. Чамати, І. І. Чеснокової, Є. В. Шорохової в загальнотеоретичному та методологічному аспектах проаналізовані питання про становлення самосвідомості в контексті більш загальної проблеми розвитку особистості. В іншій групі досліджень розглядаються спеціальні питання, які пов'язані з особливостями самооцінок, їх взаємозв'язком з оцінками оточуючих.

Дослідження О. О. Бодалева з соціальної перцепції загострили інтерес до питання зв'язку пізнання інших людей і самопізнання [2]. Чимало опубліковано філософсько-психологічних і власне філософських досліджень, в яких проаналізовані проблеми, пов'язані з особистісною відповідальністю, моральним вибором, моральною самосвідомістю. У роботах І. С. Кона синтезовані філософські, загально-психологічні, соціально-психологічні, історико-культурні аспекти даної проблеми. Поняття «Я» та самосвідомість є одними із центральних в літературі, присвяченій теоретичним і практичним аспектам психотерапії та психологічного консультування. Але О. М. Леонтьєв, який характеризував

проблему самосвідомості як проблему високого життєвого значення, що вінчає психологію особистості, розцінював її як невирішену [4].

Метою статті – розкрити складові Я-концепції педагога та їх значення у формуванні позитивної Я-концепції школяра.

Виклад основного матеріалу. Проблема самосвідомості людини надмірно складна. Кожна людина має безліч образів свого «Я», які існують у різних ракурсах: якою сприймає себе людина в даний момент, яким вона бачить ідеал свого «Я», яким це «Я» виглядає в очах інших людей тощо. Як суб'єкт пізнання, людина разом з тим виступає і як об'єкт для самої себе.

Один з дослідників феномену самосвідомості І. С. Кон визначає самосвідомість як сукупність психічних процесів, за допомогою яких індивід усвідомлює себе в якості суб'єкта діяльності, а його уявлення про самого себе складаються в образ «Я» [3]. Високий рівень розвитку самосвідомості проявляється в осмисленому, усвідомлюваному уявленні про себе. Він передбачає наявність у людини рефлексії, спостереження і самоаналізу власних почуттів, вчинків, дій. Тільки в такому випадку формується цілісна, невикривлена концепція «Я», що відповідає реальному «Я» людини.

Під психологічною сутністю «Я» інший видатний вітчизняний дослідник О. Г. Спіркін розумів особистість, освітлену сяйвом своєї власної самосвідомості, тобто таку особистість, якою сама вона сприймає, знає і відчуває себе. «Я» – це регулятивний принцип психічного життя, самоконтролююча сила духу, це все, чим ми є і для світу, і для інших людей у своїй суті і, насамперед, для самих себе у своїй самосвідомості, самооцінці і самопізнанні. «Я» передбачає знання і ставлення до об'єктивної реальності і постійне відчуття в ній самого себе [5].

І. І. Чеснокова у структурі самосвідомості виділяє 3 взаємопов'язаних компонента: самопізнання, емоційно-ціннісне ставлення до себе і саморегулювання поведінки особистості [7].

Образ «Я» – не статичне, а надзвичайно динамічне утворення особистості. Образ «Я» може переживатися як уявлення про себе під час самого переживання і позначається у психології як «реальне Я». Існують «ідеальне Я» суб'єкта, те, яким він повинен бути, стати, щоб відповідати соціальним нормам і очікуванням оточуючих і «фантастичне Я» – те, яким суб'єкт бажав би стати, якщо б це виявилось для нього можливим.

Природно, що перевага у структурі особистості фантастичних уявлень про себе, що не супроводжуються вчинками, які сприяли б здійсненню бажаного, дезорганізує діяльність і самосвідомість людини і, врешті-решт, може його травмувати, внаслідок неспівпадання бажаного і реального.

Ступінь адекватності образу «Я» з'ясовується у процесі вивчення одного з найважливіших його аспектів – самооцінки, тобто оцінки особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Це найбільш суттєва і найбільш вивчена у психології сторона самосвідомості особистості. За допомогою самооцінки відбувається регуляція поведінки.

Індивід, як відомо, стає особистістю в результаті спільної діяльності та спілкування. Людина включається в діяльність і спілкування і там отримує істотно важливі орієнтири для своєї поведінки, увесь час звіряє те, що вона робить з тим, чого від неї чекають оточуючі. Уже сформовані оцінки власного «Я» є результатом постійного зіставлення того, що особистість спостерігає в собі з тим, що бачить в інших людях. Людина, уже знаючи дещо про себе, придивляється до іншого, порівнює себе з ним, припускає, що і той небайдужий до її особистих якостей, вчинків, і все це входить у самооцінку особистості і визначає її психологічне самопочуття.

Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань. Рівень домагань – це бажаний рівень самооцінки особистості. Прагнення до підвищення самооцінки в тому випадку, коли людина має можливість вільно вибирати ступінь труднощів наступних дій, породжує конфлікт двох тенденцій: з одного боку, прагнення підвищити домагання, щоб пережити максимальний успіх, а з другого – знизити домагання, щоб уникнути невдачі. У разі успіху рівень домагань зазвичай підвищується, людина виявляє готовність вирішувати більш складні задачі, під час невдачі – відповідно, знижується. Рівень домагань особистості в конкретній діяльності може бути визначено досить точно.

Експериментально показано, що рівень своїх домагань особистість встановлює десь між надто важкими і надто легкими задачами і цілями таким чином, щоб зберігати на належній висоті свою самооцінку. Формування рівня домагань визначається не тільки передбаченням успіху або невдачі, але перш за все врахуванням та оцінкою попередніх успіхів і невдач.

Дослідження рівня домагань особистості не тільки з боку їх дієвості, але й за змістом дозволяє краще зрозуміти мотивацію поведінки людини і здійснювати спрямований вплив, що формує позитивні якості особистості.

Весь досвід підготовки вчителів до професійної діяльності та робота з підвищення їх кваліфікації показують, що без здійснення впливу на власну свідомість доросла людина дуже часто виявляється нездатною навіть до розуміння того, що її вплив на учнів (як і інших людей) обумовлено її власними якостями, життєвою концепцією. Більшість проблем, що виникають у процесі роботи вчителя, пов'язані з його недостатньою особистісною, духовною зрілістю, а часом навіть і з відсутністю прагнення до неї.

Професійна педагогічна самосвідомість учителя, тобто комплекс уявлень учителя про себе як професіонала, включає такі складові:

1. Усвідомлення вчителем норм, правил, моделей своєї професії (вимог до педагогічної діяльності та спілкування, до особистості) як еталонів для усвідомлення своїх якостей. Тут складаються основи професійного світогляду. Якщо вчитель не обізнаний про те, яким повинен бути вчитель, як йому бажано будувати свої відносини з оточуючими, йому важко оцінити і себе.

2. Усвідомлення цих якостей в інших людях, порівняння себе з професіоналом середньої кваліфікації, як абстрактним, так і в образі свого колеги по професії.

3. Оцінка себе як професіонала з боку інших людей – учнів, колег, керівництва, очікувань з боку інших.

4. Самооцінювання вчителем своїх окремих сторін. У ньому виділяють такі складові [3, 6]:

а) розуміння й усвідомленням себе, своєї педагогічної діяльності, спілкування й особистості (когнітивний аспект);

б) емоційне ставлення та оцінювання вчителем особливостей себе (емоційний аспект). Поступово у вчителя на основі уявлень про себе в окремих педагогічних ситуаціях, на основі думок учнів і колег складається стійка Я-концепція, що надає йому відчуття професійної впевненості або невпевненості. На основі цієї концепції вчитель оцінює все, що відбувається у школі у відношенні до себе. Згідно з цим розрізняють: оцінку вчителем своїх сьгоднішніх можливостей (актуальна самооцінка), вчорашніх (ретроспективна) і майбутніх досягнень (потенційна і ідеальна), оцінку з боку інших (рефлексивна самооцінка). Якщо актуальна оцінка

вище ретроспективної, а ідеальна – вище, ніж актуальна, то це говорить про зростання професійної самосвідомості. Оптимальною структурою самооцінки вчителя є така, в якій існують мінімальні відмінності між актуальною і рефлексивною самооцінкою і максимальні відмінності між ретроспективною та актуальною, між актуальною та ідеальною самооцінкою.

в) здатність до дій на основі самоусвідомлення (поведінковий аспект), що свідчить про конструктивність та дієвість професійної самооцінки.

5. Позитивне оцінювання вчителем себе в цілому, визначення своїх позитивних якостей, перспектив, створення позитивної Я-концепції. У вчителя, який позитивно сприймає себе, підвищується впевненість у собі, задоволеність своєю професією, ефективністю роботи в цілому. Такий вчитель прагне до самореалізації. Особливо важливо те, що позитивна Я-концепція вчителя сприяє і розвитку позитивної Я-концепції учнів [1]. Відчуваючи себе спокійно і впевнено, вчитель доброзичливий і рівний до учнів. Розуміння слабких сторін своєї праці, наміри їх виправити не руйнують загальної позитивної самооцінки. І, навпаки, учитель з низькою професійною самооцінкою переживає почуття незахищеності, негативно сприймає оточуючих через призму своїх стресів і тривоги, звертається до авторитарного стилю як до засобу психологічного самозахисту.

Важливо зазначити, що стимулювання вчителем позитивних уявлень про себе, про можливості подальшого професійного вдосконалення, укріплення намірів виразити і втілити себе в учительській професії, стати значущим для своїх учнів, сприяти їхньому та власному розвитку, зміцнення у зв'язку з цим самоповаги та гідності – все це важливі характеристики позитивної Я-концепції.

Дослідження показують, що успіхи дітей у навчанні безпосередньо залежать від очікувань учителя. «Навіть найнезначніший коментар вчителя може сприйматися школярем як тотальне заперечення цінності його особистості, має руйнівний вплив на його образ «Я» [1, 291].

Висновки. Отже, існує тісний зв'язок між Я-концепцією вчителя і учнів. У педагога, який має оптимістичне самосприйняття, школярі мають більш позитивну Я-концепцію, ніж у вчителя з протилежною тенденцією. Негативна Я-концепція, яку формують у дитини батьки і вчителі, частіше за

все є причиною підвищеної тривожності, вразливості або агресивності, що може ускладнювати процес навчання та спілкування з іншими людьми.

Для забезпечення психологічного здоров'я важливо і необхідно створювати умови для розвитку позитивної Я-концепції учнів. Це можливо здійснити через самоформування учителем таких прийомів, як самоаналіз і рефлексія рівня майстерності, укріплення гуманістичної позиції, оволодіння педагогом прийомами пошуку нестандартних рішень, імпровізацію, систематичний вихід в навчально-виховному процесі в рефлексивну позицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Бернс Р. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Бодалев А. А. Личность и общение / Бодалев А. А. – М. : Педагогика, 1983. – С. 10 – 85.
3. Кон И. С. Открытие «Я» / Кон И. С. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М. : Политиздат, 1982. – 304 с.
5. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / Спиркин А. Г. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
6. Столин В. В. Самосознание личности / Столин В. В. – М. : МГУ, 1983. – 284 с.
7. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / Чеснокова И. И. – М. : Наука, 1977. – 144 с.

РЕЗЮМЕ

М. Е. Троицкая, М. В. Борцова. Профессиональное педагогическое самосознание как условие развития позитивной Я-концепции учащихся.

В статье проанализировано проблему воздействия Я-концепции педагога на развитие личности учащегося; дано определение понятию «профессиональное педагогическое самосознание» учителя как одного из показателей психологического здоровья, охарактеризованы соответствующие компоненты; раскрыты составляющие Я-концепции педагога и их значение в формировании позитивной Я-концепции ученика.

Ключевые слова: профессиональное педагогическое самосознание, психологическое здоровье, Я-концепция, самооценка, рефлексия.

SUMMARY

M. Troitska, M. Bortsova Professional pedagogical self-determination as the condition of development of the positive I-conception of pupils.

The article is devoted to the impact of I-conception of the teacher in the development of the individual pupil. The concept of «professional teacher consciousness» teacher is defined and its components described. The components of I-conception of the teacher and their importance in the formation of positive I-conception pupil are solved.

Keywords: professional pedagogical self-determination, psychological health, I-conception, self-appraisal, reflection.